

«ПРОДОВЖУВАТИ СПРАВУ ПРЕДКІВ В ІМ'Я НАЩАДКІВ» (ІВАН КУРАС У СТУДЕНТСЬКІ РОКИ)

*В ім'я чого ти будеш жити й працювати?
Як ти, молодий спеціаліст, уявляєш собі
свої обов'язки перед суспільством, народом?*

Хрестоматійним є вислів про те, що студентські роки є найкращими у житті людини. Збагнути до кінця це можливо лише згодом, а стосовно іншої людини це часто-густо уявляється цілковито неможливим. Особливо з огляду на те, що про ранні фрагменти біографії, навіть і знаменитих людей, матеріалів вкрай бракує. Використовуючи матеріали університетської багатотиражки, деякі архівні матеріали та спогади сучасників, спробуємо зробити перший крок у вивчення ранньої біографії одного з найвідоміших випускників історичного факультету сьогоднішнього Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (далі — Університет) — доктора історичних наук, професора Івана Федоровича Кураса (1939 — 2005). Адже будучи відомим істориком, політологом, державним діячем (віце-прем'єр-міністр), йому вдалось піднятися на вершину академічного Олімпу — директор Інституту національних відносин і політології НАН України, академік та віце-президент НАН України.

Мотиви вступу Івана Кураса, уродженця села Немирівське Балтського району Одеської області, до Університету і, зокрема на історичний факультет, залишаються нам невідомими — їх треба шукати у попередньому періоді його життя. Спогади тих, хто знали його у шкільні роки, малюють його сумлінним школярем, який відзначався жагою до навчання¹. Відомо, що навчальний старт виявився невдалим — через хворобу студент вимушений був пропустити перший рік² і тому реальне студентське життя розпочалось для нього лише

¹ Вербецький М. Л. З господарів люди виростають: слово землякам / В кн.: Історична і політична наука та суспільна практика в Україні / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослід. ім. І. Ф. Кураса; редкол.: Патон Б. Є. (голова), Геець В. М. (заст. гол.), Левенець Ю. А. (заст. гол.), Солдатенко В. Ф. (секретар) та ін. — К.: Парламентське вид-во, 2009. — С. 509-514.

² Шаповал Ю. Іван Курас: спроба неупередженої біографії // Наукові записки / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. — Випуск

з 1957 року. Отже, Іван Курас став студентом одного з найславніших вищих навчальних закладів Радянського Союзу. Заснований у 1865 р., як імператорський і Новоросійський, Університет за часом виникнення був в Україні четвертим — після Львівського, Харківського і Київського. З відновленням вузу у 1933 р. в умовах радянської дійсності він безперервно розвивався, не припинивши своєї роботи навіть у роки другої світової війни. Після воєнного буревію і реєвакації (1945 року до його назви було додано ім'я нобелівського лауреата Іллі Мечникова) Університет переживав всі тяготи і перемоги радянської країни повоєнного десятиліття, а з середини 50-х роках увійшов разом з нею у добу влучно названу публіцистами «відлигою»³.

Роки студентства Івана Кураса припали на динамічні процеси в Університеті. Так, коли він був другокурсником (1960/1961 навчальний рік) у навчальному закладі було шість факультетів і понад шість тисяч студентів, 321 викладач (13 докторів і 149 кандидатів наук)⁴. А у рік випуску було вже 11 факультетів, майже дев'ять тисяч студентів, 391 викладач (і на два доктори та 40 кандидатів наук більше)⁵. Університетська освіта, в тому числі й на історичному факультеті, була престижною. Студенти цього, як тоді інколи визначали, ідеологічного підрозділу були на видноті.

Значною мірою радянський період залишається сьогодні для нас незбагненим. Наприклад, ленінська формула про облік і контроль у плановому господарстві та суспільному житті є дискусійною і сьогодні. Дійсно, контроль за всіма сторонами суспільного буття, що відбувався у країні, політичний режим якої політологи часто потрактовують як тоталітарний, був прискіпливим і усебічним. Так, однією з форм моніторингу життя молоді було його уважне висвітлення студентського газетою «За наукові кадри» (далі — ЗНК) — органу партбюро, ректорату, комітету ЛКСМУ й профкому Університету. Саме

30, книга перша. Курасівські читання. — К., 2006. — С. 12.

³ Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865 — 2015) / кол. авт.; гол. ред. І. М. Коваль; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса: ОНУ. 2015. — 964 с.; Історія Одеського університету (1865 — 2000) / Під ред. В. А. Сминтини. — Одеса, 2000. — 226 с.

⁴ Річний звіт Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова за 1958/1959 учбовий рік. — Одеса, 1959. — С. 3, 5.

⁵ Звіт університету за 1961–1962 учбовий рік. — Одеса, 1962. — С. 3, 7.

ця обставина і надає у наше розпорядження деяку інформацію про знакових персонажів навіть по курсах.

Уже 2 вересня 1957 р. в ЗНК вийшла стаття, присвячена новонабраним тогоріч студентам-«виробничникам», тобто тим, хто прийшов до студентської лави не з-за учнівської партії, а вже мав певний досвід трудової діяльності. На це у країні тоді звертали особливу увагу з огляду на політику партії щодо зв'язку науки й освіти з життям, адже це відбувалось у контексті прийняття Верховною радою СРСР 24 грудня 1958 р. закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Наприклад, на сусідньому, старшому від «курасівського», курсі, картина була такою: з 50 студентів навчались 40 тих, хто мав дворічний (і більше) стаж практичної роботи (з них 17 демобілізованих зі збройних сил) – сім членів КПРС та 46 комсомольців, 23 з робітничих, семеро з селянських родин і 20 з сімей службовців. Всього за право стати студентом історичного факультету змагались 192 претенденти⁶. Отже, студентів з селянської глибинки, якому пощастило пробитись до університетської лави, відкривались перспективи інтелектуального змагання і життєвих випробувань у колі своїх однокашників.

Серед істориків-першокурсників у згаданій вище статті особливе місце було відведено Назиму Якупову – офіцерові, Герою Радянського Союзу, якого було нагороджено цим званням за виконання військового обов'язку в Угорщині 1956 р.⁷ Н. Якупов (1928 – 2009) став справжньою «зіркою» того курсу на всі роки навчання. Назим Мухаметзянович мав намір написати нарис про свого однокурсника, але не судилось... Його син Марат розповідав авторові цих рядків: «На курсі студенти поділялись на дві вікові групи: 1) зрілі люди, котрі мали за плечами життєвий досвід. До них відносився мій батько. 2) учорашні школярі. Іван Федорович відносився до останньої. Аля тягнувся до старших, до їхнього досвіду. З татом вони потоваришували одразу. У них була якась душевна спорідненість і близькість». Дружні стосунки вони пронесли через все життя. На 60-річний ювілей професора Н. М. Якупова вийшла збірка, автором вступної статті до якої був професор І. Ф. Курас⁸.

⁶ Звіт університету за 1960–61 учбовий рік. – Одеса, 1961. – С. 16.

⁷ «Ми прийшли від полів, від заводів» // За наукові кадри. – 1957. – 2 листопада.

⁸ Курас І. Ф., Мельниченко В. Е. Вся жизнь – подвиг // Назым Мухаметзянович Якупов: К 60-летию со дня рождения / ОГУ. Науч. Б-ка; Сост. О. Ю. Ноткина; автор вступ. ст. –

Свідченням моніторингу, про який йшлося вище, є те, що протягом кількох перших місяців навчання з'явилась низка заміток про будні неофітів студентів-істориків – то про курсові комсомольські збори, то мітинг, присвячений сесії Верховної Ради СРСР, чи покращення викладання історії КПРС першокурсникам або перший досвід складання іспиту. Їх героями раз-ураз ставали однокурсники Івана Кураса, відомі у майбутньому університетські історики й суспільствознавці, Світлана Булатович (археолог, кандидат історичних наук, нині доцент кафедри археології та етнології України), Емма Гансова (соціолог, доктор філософських наук, професор кафедри соціології), Іван Калмакан (1936 – 2001) (історик, кандидат історичних наук, працював на кафедрі історії СРСР) та багато інших⁹.

Авторами статей часто виступали самі студенти. Так, у травні 1958 р. комсорг курсу Р. Чечівна (також одна з «зірок» курсу – згодом стала комсоргом факультету¹⁰) розповіла про першу студентську весну їхнього курсу. Принагідно зауважимо, що у ті часи у системі вузів самостійній роботі студентів приділяли особливу увагу, намагаючись у роки лібералізації прищепити студентам уміння самим здобувати інформацію, а не бути лише споживачем репродукованого викладачами. Згодом від цього у радянських вишах відмовляться, а тепер як відомо, прийшло, за європейськими тенденціями, нове розширення обсягу СРС. Першим серед тих, хто добре організував свою самостійну роботу, старанно готувався до семінарських занять і працював на них, було названо Івана Кураса¹¹. «Ваня, як ми називали його на курсі, – згадує Світлана Андріївна Булатович, був дуже старанною і працелюбною людиною». Підтвердив це зі слів батька і М. Н. Якупов: «Курас був дуже старанним студентом. Він був сином селянина. І працелюбність в нього була закладена з дитинства».

Студент І. Курас, вочевидь, не розхолодився після перших успіхів і продовжував впевнено набирати академічну висоту. Недарма на другому курсі його вже відзначив декан факультету К. Г. Мигаль

Одесса, 1988. – С. 3-9.

⁹ Щоб вирувало життя // ЗНК. – 1957. – 25 вересня; Мітинг у істориків // Там само. – 20 листопада; Бельфор Д. С., Ганевич І. В., Никифорчук І. П. Працювати вдумливо і самостійно // Там само. – 23 грудня; Дихан М. Про заліки з історії КПРС // Там само. – 1958. – 23 січня; Гансова Е., Бондаренко А. Початок хороший // Там само.

¹⁰ Дерев'яно Б. Віра Чечівна // Там само. – 1959. – 7 листопада.

¹¹ Чечівна Р. Рік напруженої праці // Там само. – 1958. – 8 травня.

(керував підрозділом у 1950 — 1962 рр.), виділивши серед п'ятірки найкращих студентів курсу, по результатах зимової сесії 1958/1959 навчального року¹². Не збавив обертів він і на третьому курсі — однокурсниця відзначила його як одного з тих, хто наполегливо готувався до важкого іспиту з нової історії¹³, а наприкінці навчального року член партбюро історичного факультету Д. Батуєв (студент-старшокурсник) назвав І. Кураса серед четвірки тих, хто особливо виділявся серед інших відмінними показниками¹⁴.

У передостанньому році навчання (1960/1961 навчальний рік) на факультеті навчався 231 студент. За наслідками зимової сесії було 54 відмінники. Курс, на якому вчився І. Курас, був найбільшим — 65 студентів, проте питома вага відмінників — найменшою (всього 7, тобто 10,8 %, при середньофакультетському показнику — 23,4%)¹⁵. Після літньої сесії, як це традиційно буває, кількість відмінників на факультеті знизилась майже вдвічі — до 26. Декан факультету Г. К. Мигаль у своєму звіті перелічив усіх, відзначивши, що на IV курсі, який за показником успішності вийшов на друге місце, адже їхня кількість збільшилась аж до 10 й Іван Курас входив до їхнього кола¹⁶.

Того ж навчального (на початку 1962-го календарного) року, Іван Курас здобув ще одну студентську висоту. Згідно з навчальним планом студенти старших курсів проходили педагогічну практику. Курс добре впорався з поставленими завданнями. Керівник педпрактики, доцент П. А. Некрасов, відзначив дюжину найкращих, які дали повноцінні уроки «та виявили любов до педагогічної роботи» і, звичайно, серед них був І. Курас. На практиці, крім суто навчальних завдань, студенти здійснювали цілу низку заходів з виховної роботи — випускали стінгазети, проводили політбесіди, відвідували батьків, організовували екскурсії, вечори, збори, «які у своїй більшості безпосередньо зв'язані з сучасністю, з практичним життям». Керівництво факультету виділило серед трьох найліпших заходів і роботу нашого героя: «Студ. Курас провів у IX кл. СШ № 118 відкриті комсомольські збори, присвячені дню Радянської Армії, на яких відбу-

¹² Мигаль Г. К. Перші підсумки // Там само. — 1959. — 2 лютого.

¹³ Тюміна М. Чим вони цікавляться? // Там само. — 1959. — 20 листопада.

¹⁴ Батуєв Д. Успішно завершуємо навчальний рік // Там само. — 1960. — 23 червня.

¹⁵ Державний архів Одеської області. — Ф. Р-1438. — Оп. 12. — Спр. 211. — Арк. 3.

¹⁶ ДАОО, Ф. Р-1438, Оп. 12, Спр. 210, Арк. 3.

лась зустріч з одним із керівників збройного повстання у гітлерівському концлагері Маутхаузен»¹⁷.

На екваторі навчання Іван вирішив сягнути нових обріїв факультетського життя — спробувати свої сили у науковій діяльності. У той час в Університеті активно розгорталась діяльність наукового студентського товариства, щорічно проводились конференції та слідом за ним конкурси на кращу студентську наукову роботу. Так, наприклад, за підсумками конкурсу 1958 р. грамотою було нагороджено старшого колегу Івана Кураса п'ятикурсника Станіслава Кульчицького¹⁸, сьогодні — доктор історичних наук, багаторічний заступник директора Інституту історії України НАН України, керівник відділу історії України 20–30-х років ХХ ст., який також родом із тих часів й уславив історичний факультет Університету своїм науковим доробком.

Чи не мріяли конкурсанти піднятися до наукових висот, які тоді репрезентував ще один випускник факультету (1941), один з найвідоміших радянських істориків І. О. Гуржій, який на шпальтах університетської газети тоді згадував свою alma-mater і той старт, який дав йому факультет у науковому зростанні¹⁹? І. О. Гуржій, на той час вже член-кореспондент АН УРСР, заступник директора Інституту історії АН УРСР, нагадав, що його студентський твір, який йому запропонував у 30-ті роки С. М. Ковбасюк, переріс згодом у кандидатську дисертацію. Зазначимо, що С. М. Ковбасюк на початку 60-х рр. очолював кафедру історії України, а всього на факультеті було три кафедри — загальної історії (завідувач К. Д. Петряєв) та історії СРСР (завідувач О. М. Меліхов). Саме до останньої горнувся І. Курас.

У квітні 1960 р. студент гуртка історії СРСР (керівник гуртка — доцент З. В. Першина; автор рядків у 1997 р. був свідком зворушливої зустрічі в університетському конференц-залі колишнього студента зі своєю наставницею) І. Ф. Курас взяв участь у XVI звітній науковій конференції та міністерському конкурсі наукових студентських робіт. Це був так званий «ленінський» рік (90-ліття від дня народження В. І. Леніна), тому він вирішив підготувати виступ та роботу на тему

¹⁷ ДАОО, Ф. Р-1438, Оп. 12, Спр. 210, Арк. 5.

¹⁸ Їх роботи найкращі // ЗНК. — 1959. — 1 листопада.

¹⁹ Гуржій І. З великою приємністю згадую університет // ЗНК. — 1960. — 18 лютого.

«Вплив Ленінської Спілки боротьби за визволення робітничого класу на розвиток соціал-демократичного руху». Праця виявилась успішною і твір помітили у Києві — в цьому можна переконались у наказі міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР за № 592 від 13 грудня 1960 р.²⁰ Про перемогу одеських студентів з приємністю повідомив громадськість керівник наукового студентського товариства Університету К. Позігун, який перелічив дюжину університетських переможців. Чотири з них стали володарями перших премій (тоді вона складала 30 карбованців новими, післяреформеними грошима) — і серед них Іван Курас²¹.

Та не тільки навчальна й наукова робота займала час студентів історичного факультету. На початку 60-х років у студентства зародилась добра традиція, звичайно, за підтримки партійного бюро, обговорювати популярні книжки відомих письменників. Першим об'єктом обговорення стала книга Вадима Кожевникова «Знайомтесь, Балуєв». Роман одного з найвідоміших радянських письменників, секретаря правління Союзу письменників РРФСР, який був тоді на хвилі популярності, щойно вийшов у 1960 р. друком. Твір про керівника радянського будівництва, чесну людину і принципового комуніста дуже сподобався М. С. Хрущову і його почали скрізь активно «рекомендувати» для обговорення.

Навесні 1961 р. наступним твором для обговорення стала «Людина і зброя» Олеся Гончара. Особливий інтерес студентів привернуло те, що героями роману були харківські студенти-історики, яким довелось жити у той трагічний час другої світової війни, коли нацисти привели свої армії на територію України. Обговорення було вельми жвавим, а особливо активними були шестеро студентів і серед них І. Курас²². На особливу активність Івана Кураса у цьому своєрідному клубі вказує те, що інформацію про наступне його засідання — обговорення книги Василя Аксьонова «Колеги» — зробив він сам²³. Очевидно, ця замітка («В ім'я нащадків») і стала його першою публікацією. Початкові її фрази стали епіграфом до даної статті, а ключові слова з книги письменника, які виділив сам Іван Курас, увійшли до її заголовку.

²⁰ Звіт університету за 1960–61 учбовий рік... — С. 107.

²¹ ДАОО, Ф. Р-1438, Оп. 12, Спр. 174, Арк. 18.

²² Мороз Г. Історики обговорюють // ЗНК. — 1961. — 7 червня.

²³ Курас І. В ім'я нащадків // ЗНК. — 1961. — 9 грудня.

Твір В. Аксьонова для студентів-випускників був вельми актуальний — адже в ньому йшлося про ленінградських студентів-медиків, які так само завершували навчання й багато обговорювали своє майбутнє, а потім і вступили у вкрай непросте, сповнене несподіванок і випробувань доросле трудове життя. І. Курас завершив навчання на історичному факультеті по спеціалізації історії середніх віків з відзнакою, захистивши дипломну роботу на тему «Герхардт фон Бюлов — ідеолог німецької буржуазії ХІХ ст.», мав рекомендацію до аспірантури від двох кафедр (його «рідної» та політекономії), проте вирішив піти дещо іншим шляхом — першим місцем його трудового шляху стала посада наукового співробітника Кіровоградського обласного партійного архіву. Але то вже інша історія...

Іван Курас проніс через все життя почуття дружби і земляцтва як щодо своїх студентських однокашників, так і своїх старших колег і наставників. Неодноразово він протягував руку допомоги і їм, і їхнім друзям, і друзям їхніх друзів — всім, хто уособлював для нього світлі і радісні юнацькі роки — часи надій, оптимізму і чистоти взаємин. Отже, наскільки можна судити з фрагментарних відомостей, що їх нам вдалось зібрати, студентські роки стали для Івана Федоровича Кураса справжнім стартом до інтелектуального середовища, в якому пройде все його життя, школою інтелігентності і дружби, трампліном у майбутнє, вже по-справжньому доросле, життя.

17 грудня 1996 р. І. Ф. Курасу було присвоєно звання Почесного доктора Одеського національного (тоді ще — державного) університету імені І. І. Мечникова. Через 9 днів після його смерті, 25 жовтня 2005 р. Вчена Рада ОНУ імені І. І. Мечникова прийняла рішення про надання одній з аудиторій у корпусі, де розташований історичний факультет (вул. Єлісаветинська, 12), імені академіка Івана Федоровича Кураса.

Основою статті є текст:

Хмарський В. М. Продовжувати справу / В. М. Хмарський // Історична і політична наука та суспільна практика в Україні / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досл. ім. І. Ф. Кураса ; редкол. : Патон Б. Є. (голова), Геєць В. М. (заст. гол.), Левенець Ю. А. (заст. гол.), Солдатенко В. Ф. (секретар) [та ін.]. — К., 2009. — С. 509-514.